

HARBIY XIZMATCHILARDA AXLOQIY-IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY YONDASHUVLARNING ILMIY-METODOLOGIK TAHLILI

Zohirov Nodirbek Ulug‘bekovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,

“Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash”

kafedrası katta o‘qituvchisi,

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarda axloqiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish masalasi ilmiy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Irodaning psixologik mohiyati g‘arb va sharq olimlari yondashuvlari asosida yoritib berilgan. Natijada, harbiy xizmatchilarda iroda va axloqiy sifatlarni rivojlantirish uchun to‘rtta metodologik asos ajratib ko‘rsatilgan: axloqiy-ma’naviy yondashuv, faoliyatga asoslangan yondashuv, motivatsion-kognitiv yondashuv va biopsixologik yondashuv.

Kalit so‘zlar: iroda, axloqiy sifatlari, harbiy psixologiya, sabr, jasorat, Forobiy, Ibn Sino, Rubinshteyn, Bandura, metodologik yondashuvlar.

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К РАЗВИТИЮ НРАВСТВЕННО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Зохиров Нодирбек Улугбекович

Старший преподаватель кафедры «Воспитательно-психологическое
обеспечение служебной деятельности» Университет общественной
безопасности Республики Узбекистан

Аннотация: В данной статье научно-методологически анализируется проблема развития нравственно-волевых качеств у военнослужащих. Психологическая сущность воли раскрывается на основе подходов западных и

восточных учёных. В результате выделены четыре методологических основания для развития воли и нравственных качеств у военнослужащих: нравственно-духовный подход, деятельностный подход, мотивационно-когнитивный подход и биопсихологический подход.

Ключевые слова: воля, нравственные качества, военная психология, терпение, мужество, Фараби, Ибн Сино, Рубинштейн, Бандура, методологические подходы.

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THEORETICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES IN MILITARY PERSONNEL

Zohirov Nodirbek Ulugbekovich,

The University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

Senior lecturer of the Department of Educational-psychological Provision of
Service Activity

Abstract: This article provides a scientific and methodological analysis of the development of moral and volitional qualities in military personnel. The psychological essence of will is explained based on the approaches of Western and Eastern scholars. As a result, four methodological foundations for developing will and moral qualities in military personnel are identified: moral-spiritual approach, activity-based approach, motivational-cognitive approach, and biopsychological approach.

Keywords: will, moral qualities, military psychology, patience, courage, Farabi, Ibn Sina, Rubinstein, Bandura, methodological approaches.

Harbiy xizmat o'z mohiyati bilan insondan nafaqat jismoniy kuch va professional bilimlarni, balki yuqori darajadagi axloqiy-irodaviy sifatlarni ham talab qiladi. Iroda — shaxsning ongli maqsad sari harakat qilishida qiyinchiliklarni yengib

o'tishga qaratilgan psixik faoliyatidir. Harbiy xizmatchi faoliyatida iroda va axloqiy barqarorlik bir-biridan ajralmas bo'lib, ular jangovar vaziyatda qaror qabul qilish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va jamoaviy intizomni saqlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada iroda haqidagi klassik va zamonaviy nazariyalar ilmiy-metodologik tahlil qilinadi hamda harbiy xizmatchilarda axloqiy-irodaviy sifatlarni shakllantirishning ilmiy asoslari ko'rib chiqiladi.

Irodaviy sifatlarni tadqiq etgan olimlarning nazariy qarashlari quyidagilar:

1. Sharq allomalari merosida iroda va axloqiy sifatlari:

Abu Nasr Forobiy inson baxtga erishishi uchun iroda, aql va axloqiy poklikni uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlagan. Uningcha, "fazilatli shahar" fuqarosi iroda va axloq orqali jamiyatning mustahkamligiga hissa qo'shadi. Bu qarash harbiy intizomning ham ma'naviy poydevorini ko'rsatadi.

Abu Ali Ibn Sino irodani inson ruhiy kuchlarining eng oliy darajasi sifatida talqin qilib, uni sabr va chidamlilik bilan bog'lagan. Uning fikricha, iroda ong va hissiyotning uyg'unligi orqali mustahkamlanadi. Harbiy xizmatchi uchun bu – qo'rquvni yengish va vazifani oxirigacha bajarishda muhim.

Jaloliddin Rumiy o'z masnaviylarida iroda va sabrni ruhiy kamolotning asosiy manbai sifatida ko'rsatib, "inson o'z ichki kurashini yenga olsa, tashqi qiyinchiliklar ham yengil bo'ladi", deya ta'kidlagan. Bu qarash harbiy sharoitda ichki qo'rquvni yengish metodologiyasiga mos tushadi.

Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida iroda, sabr va jasoratni insoniy kamolot mezonini sifatida ko'rsatadi. Uningcha, iroda axloqiy burch bilan uyg'unlashganda, shaxs yuksak ma'naviyat sohibiga aylanadi. Bu fikr harbiy xizmatchida "vatanparvarlik iroda"sining shakllanishini ifodalaydi.

Sharq mutafakkirlari, xususan, **Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Jaloliddin Rumiy va Alisher Navoiy** irodani, avvalo, **axloqiy-ma'naviy kamolot bilan uzviy bog'liq** holda talqin qilganlar.

- Forobiy irodani fazilatli shaxsning jamiyatga foyda keltiruvchi xususiyati sifatida ko'rgan.

- Ibn Sino irodani sabr va chidamlilik bilan uyg'unlashgan ruhiy kuch deb bilgan.
- Rumi insonning ichki kurashi tashqi qiyinchiliklardan muhimroq ekanini ta'kidlab, iroda va sabrni ruhiy yuksalishning kaliti sifatida ko'rsatgan.
- Navoiy esa irodani axloqiy burch, jasorat va halollik bilan bog'lagan.

Demak, Sharq allomalari irodani shaxsning **ruhiy poklik, sabr-toqat va jasorat orqali o'zini komillikka olib boruvchi kuch** sifatida baholagan.

2. Klassik psixologik yondashuvlar

I. Kant irodani axloqiy qonuniyatlarga bo'ysundirish qobiliyati sifatida talqin qilgan. Uning nazarida iroda axloqiy tanlovning poydevori bo'lib, insonning majburiyatni ongli ravishda ado etishi bilan belgilanadi.

G. Vundt irodani psixik faoliyatning faoliyatiy markazi sifatida o'rganib, uni hissiyot va tafakkur bilan chambarchas bog'liq deb qaragan.

V. V. Bekhterev irodani insonning ijtimoiy moslashuvchanligini belgilovchi muhim omil sifatida ta'riflab, harbiy faoliyatda irodaning jamoaviy intizom bilan uyg'unlashishini ta'kidlagan.

Sovet psixologiyasi maktabi

S. L. Rubinshteyn irodani shaxsning ongli faoliyatida ichki qarama-qarshiliklarni yengib o'tishga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida tushuntirgan. Uningcha, iroda motiv va maqsad o'rtasidagi ichki kurashni hal etadi.

A. N. Leontyev faoliyat nazariyasi doirasida irodani maqsad sari intilishning barqarorligini ta'minlovchi faoliyat komponenti sifatida o'rganadi. Harbiy xizmatchida iroda — bu maqsadga yo'naltirilgan, tashkillashtirilgan faoliyatdir.

B. G. Ananyev irodaviy sifatlarni shaxsning umumiy psixologik tuzilmasida intellektual, hissiy va motivatsion sohalar bilan o'zaro bog'liq holda tahlil qilgan.

3. Zamonaviy yondashuvlar

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi iroda va o'zini o'zi boshqarish jarayonini "o'z-o'zini samaradorlik" (self-efficacy) tushunchasi orqali izohlaydi. Harbiy xizmatchining irodasi, avvalo, uning o'z imkoniyatlariga ishonchi bilan mustahkamlanadi.

K. Levinning maydon nazariyasi irodaviy qaror qabul qilish jarayonini motivlar maydoni sifatida ko‘rib, harbiy sharoitda tashqi bosim va ichki intilishlar o‘rtasidagi muvozanatni tahlil qilish imkonini beradi.

Zamonaviy neyropsixologiya irodani frontal po‘stloq faoliyati, emotsional barqarorlik va stressga qarshi psixofiziologik chidamlilik bilan bog‘laydi. Bu yondashuv harbiy psixologiyada irodaviy sifatlarni rivojlantirish uchun neyrotrening, biofeedback va VR-simulyatsiya kabi uslublarni qo‘llash imkoniyatini beradi.

G‘arb psixologiya maktablarida iroda ko‘proq **nazariy va ilmiy-psixologik jarayon** sifatida o‘rganilgan.

I. Kant irodani axloqiy qonunga bo‘ysundirish qobiliyati sifatida izohlagan.

G. Vundt uni psixik faoliyatning markazi, hissiyot va tafakkur bilan bog‘liq jarayon sifatida ko‘rgan.

S. L. Rubinshteyn va **A. N. Leontyev** irodani faoliyatda qiyinchiliklarni yengib o‘tish va maqsad sari intilish sifatida tahlil qilgan.

A. Bandura esa iroda va o‘zini o‘zi boshqarishni shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchi orqali tushuntirgan.

Zamonaviy neyropsixologiya irodani miya faoliyati, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik bilan bog‘lab o‘rganadi.

Demak, G‘arb olimlari irodani **motivatsion, faoliyatiy va neyropsixologik** jarayon sifatida tadqiq etishgan.

Ilmiy-metodologik tahlil

Nazariy qarashlarni umumlashtirgan holda, harbiy xizmatchilar irodaviy sifatlarini rivojlantirish quyidagi metodologik asoslarda amalga oshirilishi mumkin:

1. **Axloqiy-me‘yoriy yondashuv (Kant, Rubinshteyn)** — harbiy xizmatchida mas‘uliyat, burch, vatanparvarlik va intizomni mustahkamlash orqali iroda shakllanadi.
2. **Faoliyat yondashuvi (Leontyev, Ananyev)** — iroda amaliy faoliyat jarayonida, mashq va intizomiy tajribalar orqali rivojlanadi.
3. **Motivatsion-kognitiv yondashuv (Bandura, Levin)** — iroda shaxsning ichki ishonchi, motivatsiyasi va tashqi muhit bilan munosabati orqali mustahkamlanadi.

4. **Biopsixologik yondashuv (zamonaviy neyropsixologiya)** — iroda neyrofiziologik mexanizmlar bilan bog‘liq bo‘lib, uni maxsus trening va texnologiyalar yordamida rivojlantirish mumkin.

Sharq va G‘arb yondashuvlarini umumlashtirganda quyidagilarni ko‘rish mumkin:

1. **Sharq an‘analari** irodani ko‘proq **axloqiy-ma‘naviy, ruhiy jihatlar** bilan bog‘lagan bo‘lsa,

2. **G‘arb maktabi** irodani **ilmiy-psixologik va faoliyatga asoslangan** mexanizm sifatida izohlagan.

3. Har ikkala yondashuvning birlashish nuqtasi — iroda insonni qiyinchiliklarni yengishga, axloqiy burchni ado etishga va maqsad sari qat‘iyat bilan harakat qilishga undovchi ichki kuchdir.

Harbiy xizmatchilarda axloqiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish nazariyasi turli psixologik maktablar va ilmiy yondashuvlarning integratsiyasini talab qiladi. Klassik psixologiyada iroda ko‘proq axloqiy-ontologik asosda tushuntirilgan bo‘lsa, sovet maktabi uni faoliyat bilan bog‘ladi, zamonaviy ilm esa motivatsiya va neyropsixologik omillarga urg‘u beradi. Shunday qilib, harbiy psixologiyada iroda va axloqiy barqarorlikni rivojlantirish metodikasi axloqiy-ma‘naviy tarbiya, faoliyat jarayonida mashq qilish, motivatsion dastaklar va psixotexnologiyalar uyg‘unligida samarali natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Forobiy, A. N. *Fozil shahar ahlining qarashlari*. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1993.
2. Ibn Sino, A. A. *Tib qonunlari*. – Toshkent: Fan, 1980.
3. Rumiy, J. *Masnaviy ma‘naviy*. – Tehron: Nashr-e Soroush, 1998.
4. Navoiy, A. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991.
5. Kant, I. *Критика практического разума*. – Москва: Мисль, 1994.
6. Vundt, V. *Основий физиологической психологии*. – Москва: Педагогика, 1980.

7. Rubinshteyn, S. L. *Основы общей психологии*. – Москва: Педагогика, 1989.
8. Leontyev, A. N. *Деятельность. Сознание. Личность*. – Москва: Смысл, 2005.
9. Ananyev, B. G. *Человек как предмет познания*. – Ленинград: ЛГУ, 1968.
10. Bandura, A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. – New York: W.H. Freeman, 1997.
11. Lewin, K. *Field Theory in Social Science*. – New York: Harper, 1951.
12. Koltko-Rivera, M. E. "The Psychology of Worldviews." *Review of General Psychology*, 2004, Vol. 8(1), pp. 3–58.
13. Davidson, R. J., & Begley, S. *The Emotional Life of Your Brain*. – New York: Penguin, 2012.
14. Hasanov, B. *Harbiy psixologiya asoslari*. – Toshkent: Akademiya, 2015.
15. Ergashev, I. *Irodaviy sifatlar psixologiyasi*. – Toshkent: Fan, 2020.